

Statutai, teisė ir valdymas

1. Edvardas Gudavičius apie Lietuvos Statutus ir juose įtvirtintas teisinės normas.

Apie I Lietuvos Statutą

Ponai ir dvasininkai I Lietuvos Statute apskritai neišskirti į atskirus luomus, jis taikomas visam bajorų luomui. Tačiau karo tarnybą atlikti jame leista ponams atskirais būriais (vėliavomis), o turimos ponų dignitorijos įgalino juos atsakyti tik Ponų Tarybos (su didžiuoju kunigaikščiu) sprendžiamose bylose.

I Lietuvos Statutas neatskyrė administracijos nuo teismo. Bajorai buvo išlaisvinti tik iš tijų - žemiausios administracijos grandies - teismo. Didysis kunigaikštis liko aukščiausia apeliacijos instancija. Pradėtas redaguoti kaip išplėstas Kazimiero teisyne (VIII ir IX skyriuose aptariami ginčai dėl žemės, XII - dėl judamo turto, XIII - dėl vagysčių), I Lietuvos Statutas buvo išplėstas teismus (VI), bajoro asmens saugumą (VII), šeimos santykius (IV, V), turto įkeitimą (X), baudžiavinius santykius (XI), bajorystės statusą (I, III) ir karo tarnybą (II) reguliuojančiais skyriais. Juose gana nuosekliai susigrupavo procesinės (VI sk., atskiri III, VII, VIII, XIII sk. straipsniai), privatinės (IV, V, X sk., atskiri VIII, IX, XII sk. straipsniai) ir baudžiamosios (II, VII, XIII sk., atskiri I, III sk. straipsniai) teisės normos.

<...> Valstiečių veiksnumą riboja luominė priklausomybė, moterų – lytis, nepilnamečių – amžius (vyrų iki 15, moterų iki 12 m.), sutrikusio intelekto žmonių - liga, nekrikščionių ir eretikų - tikėjimas. Vyras buvo šeimos galva. Už atneštą žmonos kraitį jis užrašydavo jai dovį (našlei dovis likdavo iki jos mirties, o jį paveldėdavo abiejų lyčių vaikai). Žemę dukterys paveldėdavo tik nesant sūnų, jų kraičiui buvo skiriama 1/4 nekilnojamo turto, paverčiamo pinigais.

Apie II Lietuvos Statutą

<...> Rengiant II Lietuvos Statutą, 1563 m. panaikinti dar išlikę apribojimai stačiatikiams (jiems leista užimti aukščiausias Vilniaus ir Trakų vaivadijų dignitorijas), o 1564 m. Bielsko privilegija įvestas naujas teritorinis suskirstymas, pašalinantis išskirtinę ponų jurisdikciją. 1566 m. II Lietuvos Statutas įsigaliojo.

II Lietuvos Statutas seimą pripažino įstatymų leidimo organu. Teismai buvo atskirti nuo administracijos: žemės (daugiausia civilinių bylų) ir pakamario (žemės ribojimo bylų) teismai tapo bajorų renkamais, valdovo skiriamų administratorių žinioje liko pilies (daugiausia baudžiamųjų bylų) teismai. Valstybė suskirstyta į vaivadijas ir pavietus, pastarieji tapo pagrindiniu teritorinės struktūros vienetu (pavietuose rinkosi bajorų seimeliai, buvo renkami teismai ir pavietų pareigūnai, atstovai į šalies seimą). Visa tai sukūrė bajorų vietinę savivaldą, struktūriškai atskirą nuo visų likusių šalies gyventojų administravimo. <...> Valstiečiai liko privačių ir didžiojo kunigaikščio dvarų (jais virto ir valsčiai) administracijos žinioje (didžiojo kunigaikščio žemėse išliko sunkiai įvykdoma valstiečių teisė skystis administratoriais). Visa tai teisiškai įtvirtino baudžiavinius santykius.

Apie III Lietuvos Statutą

<...> Rengiamas III Lietuvos Statutas įteisino į bendrą Lietuvos ir Lenkijos seimą vykstančių Lietuvos atstovų generalinę suvažiavimą Slanime ir jų suvažiavimą po įvykusio seimo <...>. Jis traktavo Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją kaip visiškai atskirą valstybę, nesuvaržytą konfederacinių ryšių su Lenkija. <...> Baigtiniu Statuto parengimo ir patvirtinimo etapu labiausiai pasižymėjo pakancleris (1585-1589) Leonas Sapiega. III Lietuvos Statutas buvo atspausdintas 1588 m. Vilniuje rusėnų kalba. Atskiru straipsniu numatytas privalomas šios kalbos vartojimas visoje Lietuvos valstybės jurisdikcijoje.

<...> III Lietuvos Statutas gynė atskirą Lietuvos valstybinę struktūrą, o santykius konfederacijoje nusakė prie jo taikoma Liublino unijos sutartis, bet ne atvirkščiai. Išskyrus realų Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulą turintį valdovą ir faktiškai dualistinės struktūros seimą bei senatą, bendrų visai Respublikai skirtų organų nebuvo.

2. Vytautas Kavolis apie Lietuvos Statutus:

Geriausias politinio brandimo įrodymas yra nusitęsęs procesas, apie penkioliktojo amžiaus vidurį prasidėjęs ir 1529 m. išaugęs į Lietuvos teisės kodeksą. Stiprėjant administravimo poreikiams vis labiau ryškėjo būtinybė tvarkytis teisiškai, nes, artėjant XV a. pabaigai, ėmė gausėti lietuvių, gavusių išsimokslinimą Vakarų Europos universitetuose.

<...> Nuo Trečiojo Lietuvos Statuto priėmimo 1588 m. iki 1840 m., kai Statuto veikimą sustabdė rusų caras, Lietuvoje teisinė sistema nebuvo iš esmės pertvarkoma. Toks Lietuvos įstatymų sustingimas paaiškinamas tuo, kad Trečiajame Lietuvos Statute kalbama apie Lietuvos nepriklausomybę, o tai prieštarauja 1569 m. Lenkijos – Lietuvos unijos sąlygoms, ir lietuviai bijojo, kad, jiems ėmus perdirbinėti savo teisinį kodeksą, lenkai nepareikalautų pašalinti nuorodas dėl Lietuvos nepriklausomybės. Lenkijos – Lietuvos unija akivaizdžiai prisidėjo prie kultūros modernizacijos Lietuvoje stabdymo, bent jau teisės srityje.

Kavolis, Vytautas. Velnio išsiveržimas: Lietuvos kultūros pokyčiai naujųjų amžių pradžioje. Vilnius: *Baltos lankos*, 1991, Nr.1, p. 43-60.

3. Mečislovas Jučas apie LDK seimus

Karaliaus ir Seimo santykių požiūriu abiejų tautų Seimas išgyveno kelis etapus. Pirmu etapu (XVI a. II — XVII a. I pusė), kai Seimai buvo reguliarūs, magnatai juose dar neturėjo lemiamos įtakos, Seimus reprezentavo pirmiausia vidutinioji šlėkta, o karaliaus balsas Seime buvo girdimas ir į jo nuomonę atsižvelgiama. <...> Respublikos tvarka pasireiškė ir žemių savivaldoje, kur visų sprendimų priėmimas priklausė pavietai seimeliui, o vykdymas - to pavietai pareigūnams. <...>

Pavietai ir vaivadijos tvarkė valstybės išdo reikalus, mokesčių organizavimą ir kontrolę, vietoje tvarkė net kariuomenės organizavimą bei visą teisinę sistemą nuo pavietao teismų iki Tribunolo, o tai lėmė visišką ekonominės ir politinės sistemos griūtį. Bajorijos teisės ir laisvės buvo išpūstos iki kraštutinumo; mokesčių nemokėjimas, tėvonijos neliečiamybė ir, žinoma, liberum veto teisė neleido keisti valstybės valdymo formos. Seimo darbui taip pat labai trukdė vadinamoji limitata potestas, vertusi pasiuntinius pažodžiui laikyti seimelių instrukcijų ir kiekvienu atveju prieštarauti tam, kas neatitiko jų reikalavimų.

Karalius skirdavo pavietų teisėjus ir raštininkus, bet tik iš seimelių nominuotų kandidatų. Net aukščiausiąjį apeliacinį teismą sudarydavo kasmet seimeliuose renkami deputatai. Visa vietos administracija buvo nepavaldi centrinei valdžiai. Tai ir sudarė bajoriškosios demokratijos pamatus. Seimeliai saugojo šią valdymo formą – corpus politicus neleido net svarstyti projektų dėl jos pakeitimo.

Jučas, M. Seimai ir Seimeliai. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*. Vilnius, 2001, p. 628-629.